E-ISSN : 2181-4341
https://wordlyknowledge.uz
IMPACT FACTOR(SJIF) : 3,934

“ABDULLA AVLONIYNING PEDAGOGIK FAOLIYAT HAQIDAGI FIKRLARI”

To'g'onboyeva Xadichabonu

Toshkent davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Abdulla Avloniyning pedagogik qarashlari, “Turkiy guliston yoxud axloq” asarining pedagogika taraqqiyotidagi o‘rni yoritilgan. Abdulla Avloniyning yoshlar tarbiyasidagi hikmatli so‘zlarini tahlil qilib, ular bugungi kun uchun qanchalik ahamiyatli ekanligini ko’rishimiz mumkin.

Kalit so‘zlar: Pedagogika, Shayx Sa’diy, ifodali o‘qish, tarbiya, axloq kategoriyalari, og‘zaki va yozma nutq.

Buyuk pedagog, olim Abdulla Avloniy haqida so’z borar ekan, uni o’zbek matbuotining asoschisi sifatida shuhrat qozongan allomalardan biri ekanligini hamda pedagog sifatida maktab va maorif sohasida ulkan yutuqlarga erishganligini alohida ta’kidlab o’tish lozim, deb o’ylayman. Taniqli ma’rifatparvar adib Abdulla Avloniy pedagogik fikr taraqqiyotiga salmoqli hissa qo’shgan, o’z asarlarida o’zbek xalqining eng yaxshi an’analarini, ta’lim-tarbiyaga oid muhim hayotiy masalalarni aks ettirgan, o’zbek xalqining san’ati, adabiyoti hamda milliy madaniyatini, xalq ta’limi ishlarini yo’lga qo’yishda katta xizmatlar qilgan adib hisoblanadi.

Abdulla Avloniy 1878-yil 12-iyulda Toshkent shahrining Mergancha mahallasida, mayda hunarmand -to’quvchi oilasida dunyoga kelgan. Ota-onasi savodli kishilar bo’lgan. Abdulla Avloniy eski usul maktabini tamomlagandan keyin 12 yoshida madrasaga o’qishga kiradi. Juda ham iqtidorli bo’lgan Abdulla Avloniy 15 yoshida she’rlar yoza boshlaydi. Dastlabki she’rlarida va “Hijron” degan maqolasida xalqni yangi usul maktablarida o’qib-o’rganishga targ’ib qiladi. Abdulla Avloniy 1907-yilda “Shuhrat”, “Osiyo” nomli yangi gazetalar chiqara boshlaydi, lekin Chor amaldorlari tez orada gazetalarni yoptirib qo’yadi.

Abdulla Avloniy keyinroq “Sadoyi Turkiston”, “Turon” gazetalarida va “Kasabachilik harakati” nomli jurnalda muharrir bo’lib ishlaydi. Shundan so’ng, u o’zbek matbuotining zabardast vakili, o’zbek matbuotining asoschilaridan biri sifatida taniladi. Abdulla Avloniy xalq orasida ilg’or fikrlarni tarqatishda, ilm va ma’rifatni tashviq qilishda gazeta, jurnallarning roli g’oyat katta ekanligini yaxshi bilar edi. Shu sababli ham Abdulla Avloniy 1907-yili “Shuhrat”, “Osiyo” nomli gazetalar chiqarib, unga muharrirlik qiladi. Gazetaning birinchi sonida matbuotning roli, gazetaning vazifasi haqida fikr yuritib, “Matbuot har insonga o’z holini ko’rsatuvchi, ahvol olamdan xabar beruvchi, qorong’i kunlarni yorituvchi, xalq orasida ilm, ittifoq, himmat g’oyalarini yoyuvchidir” deb, baliqning suvsiz yashamog’i mumkin bo’lmagani kabi insonning ham ilmsiz yashamog’i mumkin emasligini uqtiradi

Abdulla Avloniy – shoir, dramaturg, publitsist. Shu bilan bir qatorda, pedagogik faoliyat ham uning hayotida muhim sahifa hisoblanadi. U faoliyatining dastlabki yillaridan boshlab umrining oxirigacha o‘qituvchilik qildi, maktablar uchun darsliklar yaratdi, pedagogika fanining amaliy va nazariy masalalari bilan shug‘ullandi. Shuni aytish joizki, u musulmon Sharqi pedagogikasining ulug‘ bilimdoni, shu bilan birga, XX asr zamonaviy o‘zbek pedagogikasining asoschisi, o‘zbek tili va adabiyotini o‘qitish metodikasi faniga tamal toshi qo‘ygan mutafakkirdir. U faoliyati davomida zamonaviy pedagog va metodistlarni yetishtirdi. Bizga ma’lumki, adabiy o‘qish darslarining asosiy vazifasi o‘quvchilarni ifodali o‘qishga o‘rgatish hisoblanadi. Pedagogik usul vazifasini bajaruvchi ifodali o‘qish natijasida asar voqealari, mazmuni, g‘oyasi o‘quvchilar ko‘z o‘ngida gavdalanadi.

E-ISSN : 2181-4341
https://wordlyknowledge.uz
IMPACT FACTOR(SJIF) : 3,934

Abdulla Avloniy savod chiqarishga qanchalik katta e'tibor bergan bo'lsa, asarni tushunib o 'qish, ifodali o'qish, badiiy asarni his qilishga ko'p diqqat qaratdi. U ifodali o'qishning bir necha turini ishlab chiqqan. O 'quvchilarning xor bo'lib o'qishlarini muallim Abdulla Avloniy drijyordek (Pedagogika fanlari doktori U. Dolimovning ma'lumot berishicha, Abdulla Avloniy drijyorlikdan xabardor bo'lgan) boshqargan. Ozod va hur fikrlari bilan maydonga chiqqan pedagog o'z darslarida ifodali o'qishning boshlang'ich shakllari bilan cheklanmasdan uning zamonaviy shakllarini ham yaratdi. Uning badiiy asarlarni o'qitishdagi bunday faoliyati Toshkentning usuli qadim va usuli jadid maktablariga ham kirib bordi.

Uning pedagogik qarashlari bugungi kunda o`zbek milliy maktabini yaratishda muhim ahamiyat kasb etadi. Avloniy ijodiy merosini chuqur o`rganishga qiziqish ortib bormoqda.

U insonga xos xulqni ikkiga – yaxshi va yomonga ajratadi. "Yaxshi xulqlar" deb nomlangan birinchi qismida u 31 fazilat, "Yomon xulqlar" deb atalgan ikkinchi qismda esa 20 illatga ta`rif beradi. O`z mulohazalarini dalillash uchun Qur`oni karim oyatlari va hadislardan, shuningdek, Arastu, Suqrot, Ibn Sino, Sa`diy, Mirzo Bedil singari mashhur mutafakkirlarning fikrlarini keltiradi. Har bir axloqiy katego-riyaga o`z munosabatini bildirgach, o`sha fikrning mazmunini ifodalovchi bayt yo biror maqol-hikmat ilova qiladi.

Avloniy "axloq ulamosi"ning qarashlari asosida insonlarning axloqini yaxshi va yomon xulqlarga ajratadi, bunga ularning nafs tarbiyasini asos qilib oladi. U yaxshi xulqlarga fatonat, nazofat, shijoat, intizom, vijdon, vatanni suymak kabi fazilatlarni kiritsa, g`azab, shahvat, jaholat, safohat kabi illatlarni yomon xulqning belgilari deb biladi.

Avloniyning ma`rifatparvarlik va milliy uyg`onish g`oyalarini kuylagan dastlabki she`rlari o`zbek milliy uyg`onish davri adabiyotining hamisha bebaho mulki bo`lib qoladi. U bu turkumga mansub she`rlarida o`zbek mumtoz adabiyotidagi she`riy shakllarni katta ijtimoiy mazmun, ma`rifatparvarlik g`oyalari, hajviy ruh va xalqona ohanglar bilan boyitdi.

Abdulla Avloniy bolalar uchun ham bir qancha she`r va masallar yozgan. Shoir bu asarlarida maktab yoshidagi bolalarning fikr doirasini kengaytirish, ularda maktab va kitobga, mehnatga, tabiatga, Vatanga muhabbat uyg`otishni maqsad qilib qo`ygan. Uning ko`pgina she`rlari zamirida Vatanni sevish g`oyasi yotadi. Shoir bu she`rlarida Vatanni sodda va samimiy misralarda tasvirlaganki, faqat o`sha 10-yillarning o`rtalaridagina emas, balki bugungi maktab yoshidagi bolalar ham ulardan katta estetik zavq olishlari mumkin. Darhaqiqat, shoir Vatan ta`rifini boshlab, "Tog`laridan konlar chiqar, Yerlaridan donlar chiqar… Havosi o`ta yoqumlik, Cho`llari bor toshlik, qumlik, Toshkand emas, toshqand erur, Kesaklari gulqand erur", deya bolalarda ona diyorga katta mehr uyg`otishga erishadi.

Ma`rifatchilik va ijtimoiy mavzu Avloniy she`riyatida markaziy o`rin egallaydi. Shoir ilm-fanning fazilatlarini zavq bilan kuylaydi. "Maktab", "maorif", "ilm", "fan" kabi tushunchalar shoir she`rlarida ezgulikning betimsol ramzi, obrazi darajasiga ko`tariladi, "jaholat" va "nodonlik" esa zulmat va yovuzlik timsoli sifatida talqin qilinadi.

Tarbiya –"Pedagogika", ya'ni bola tarbiyasining fani demakdur", - deydi Avloniy. Bolaning salomati va saodati uchun yaxshi tarbiya qilmak, tanini pok tutmak, yosh vaqtidan maslakini tuzatmak, yaxshi xulqlarni o'rgatmak, yomon xulqlardan saqlab o'sdurmakdur. Tarbiya qilguvchilar tabib kabidurki, tabib xastaning badanidagi kasaliga davo qilgani kabi tarbiyani bolaning vujudidagi jahl maraziga «yaxshi xulq» degan davoni ichidan, «poklik» degan davoni ustidan berub, katta qilmog'i lozimdur. Zeroki, «Hassinu axloqiko'm» amri sharifi uzra xulqimizni tuzatmakg'a amr o'linganmiz. Lekin xulqimizning yaxshi bo'lishining asosiy panjasi

tarbiyadur. Axloqimizning binosini go'zal va chiroyli bo'lishiga tarbiyaning zo'r ta'siri bordur, ba'zilar «tarbiyaning axloqqa ta'siri yo'q, insonlar asl yaratilishida qanday bo'lsalar, shunday o'sarlar, tabiat o'zgarmas», –demishlar. Lekin bu so'z to'g'ri emasdur. Chunki tarbiyaning axloqga, albatta, ta'siri bo'ladur. Oramizda masal borki, «sut ila kirgan, jon ila chiqar», mana bu so'z to'g'ridur. Rasuli akram nabiyyi muhtaram sallollohu alayhi vasallam afandimiz: «Beshikdan to mozorga borguncha ilm o'rgan», – demishlar. Bu hadisi sharifning ma'nosi bizlarga dalildur.

O'zbek pedagogikasi tarixida Abdulla Avloniy ilk bor pedagogikaga "Pedagogika", ya'ni "bola tarbiyasining fanidir" deya ta'rif bergan. Abdulla Avloniy bola tarbiyasini nisbiy ravishda quyidagi to'rt bo'limga ajratadi: 1. "Tarbiyaning zamoni". 2. "Badan tarbiyasi". 3. "Fikr tarbiyasi". 4. "Axloq tarbiyasi" haqida hamda uning ahamiyati to'g'risida fikr yuritadi. Avloniy "Tarbiyaning zamoni" bo'limida tarbiyani yoshlikdan berish zarurligini, bu ishga hammani: ota-ona, muallim, hukumat va boshqalarning kirishishi kerakligini ta'kidlaydi. "Tarbiya bizlar uchun yo hayot - yo mamot, yo najot - yo halokat, yo saodat - yo falokat masalasidur" deb uqtiradi Avloniy. Avloniy ta'lim va tarbiya uzviy bog'liq ekanini ham ta'kidlaydi: "Dars ila tarbiya orasida biroz farq bo'lsa ham, ikkisi bir-biridan ayrilmaydurgan, birining vujudu biriga boylangan jon ila tan kabidur"- deydi.

Abdulla Avloniyning "Muxtasar tarixi anbiyo va tarixi Islom" asari ham mavjud. Ushbu asar boshlang`ich maktablarning o`quvchilariga mo`ljallangan. Bu asar birinchi marta 1910-yilda Munavvarqori tomonidan Toshkentda tashkil etilgan bosmaxonada bosilgan. Mustaqillik yillarida esa Zokirxon Afzalov Shokirxon o`g`li tomonidan 1994-yilda "Fan" nashriyotida chop etilgan. Risolada Odam alayhissalomdan Muhammad alayhissalomgacha o`tgan payg`ambarlarning qissalari va zuhuri islom zikr etilgan.

Islom tarixi fanida payg`ambarlar tarixi, payg`ambarimiz Muhammad alayhissalomning hayotlari va Islom dini tarixi, shuningdek, ilk xalifalik davri tarixi uch bosqichda o`rganiladi. Nasiruddin Rabg`uziyning "Qissasi Rabg`uziy", Alisher Navoiyning "Tarixi anbiyo va hukamo" asarlari payg`ambarlar tarixiga oid bo`lsa, Alixonto`ra Sog`uniyning "Tarixi Muhammadiy"si ikkinchi va Rizouddin ibn Faxruddinning "Xulafoi roshidin" asari uchinchi davrni o`z ichiga oladi. Abdulla Avloniy asari mana shu uch davrni mujassamlashtirgan. Adibning asosiy ko`zlagan maqsadi millat kelajagi bo`lgan bolalarni boshlang`ich sinfdanoq qisqacha bo`lsa-da Islom tarixi bilan tanishtirish, diniy ma`rifatni oshirish, ularning qalblariga iymon nurini singdirish bo`lgan. Abdulla Avloniyning bu asari tahsinga sazovordir.

U o`zbek xalqi madaniyati, ma`rifati bilan bir qatorda qo`shni afg`on xalqi ijtimoiy-siyosiy hayotida ham 1919-1920-yillarda muhim rol o`ynagan. Sho`ro hukumatining Afg`onistondagi siyosiy vakili va konsuli vazifasini bajargan.

Abdulla Avloniy asarlar yozish bilan bir qatorda maktablar ochish, xalqni savodxon qilish, o`zbeк xotin-qizlarini o`qitish, o`qituvchilar va ziyoli kadrlar tayyorlash bilan shug`ullanadi. U 1923-1924- yillarda eski shahardagi xotin-qizlar va erlar maorif bilim yurtlari mudiri, 1924-1929- yillarda Toshkent harbiy maktabida o`qituvchi, 1925-1934- yillarda O`rta Osiyo Kommunistik universiteti, O`rta Osiyo Qishloq xo`jaligi maktabida, O`rta Osiyo Davlat universitetida dars beradi. Pedagogika fakultetining til va adabiyot kafedrasi professori va mudiri bo`lib ishladi.

U 1933- yilda o`zbek maktablarining 7-sinfi uchun "Adabiyot xristomatiyasi" tuzib, nashr ettirdi. Abdulla Avloniy "Hijron", "Nabil", "Indamas", "Shuhrat", "Tangriquli",

E-ISSN : 2181-4341
https://wordlyknowledge.uz
IMPACT FACTOR(SJIF) : 3,934

“Surayyo”, “Shapaloq”, “Chol”, “Chig`aboy”, “Abdulhaq” taxalluslari bilan tanqidiy va ilmiy maqola, 4000 misradan ortiq she`r ijod qilgan.

Avloniy 1927 -yilda “Mehnat qahramoni” unvoni bilan taqdirlandi. 1930 -yilda unga “O`zbekiston xalq maorifi zarbdori” faxriy unvoni berildi.

Hozirda mustaqil O`zbekistonimizda Abdulla Avloniy nomida bir qator maktablar bor. O`zbekiston Yozuvchilar uyushmasi bolalar adabiyoti bo`yicha uning nomida mukofot ta`sis ettirgan. Toshkent ko`chalaridan biri, Respublika o`qituvchilar malakasini oshirish markazi va mahallalardan biri uning nomida. Respublika o`qituvchilar malakasini oshirish markazida Abdulla Avloniy muzeyi tashkil qilingan.

Abdulla Avloniy atoqli pedagog, o‘qituvchi sifatida butun umrini ma’rifatga bag‘ishladi. Uning pedagogik qarashlarida Vatanga bo‘lgan muhabbat, odob-axloq, tarbiya , ma’rifat, inson kamoli jamiyat rivoji uchun xizmat qilish yaqqol sezilib turadi. Ayniqsa, uning “Turkiy guliston yoxud axloq” asari juda katta ahamiyatga molikdir. Ta’lim-tarbiyaga bag‘ishlangan noyob va mukammal bu kitob har tomonlama yetuk, sog‘lom fikrli kelajak avlod va zamonaviy pedagoglarni tarbiyalashga xizmat qildi. Bu asarda mutafakkir vatanparvarlik, ona tiliga muhabbat, do‘stlik, vijdoniylik, aql, jaholat, g‘azab kabi xislat va illatlar haqida fikr yuritadi va xulosalar chiqaradi. Abdulla Avloniy ushbu asarida zamonaviy pedagogikaning nazariy va amaliy asoslarini yaratdi va asar zamonaviy pedagoglar tayyorlashga, darslik, qo‘llanmalar yaratilishiga asos bo‘ldi. Zero, bu inson pedagogika fanining asoschisidir. Uning pedagogika, tarbiya haqidagi fikrlari bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini saqlab qolmoqda.

REFERENCES:

1. Zunnunov, A. Pedagogika tarixi.Toshkent- 2004.

2. Dolimov, U. Abdulla Avloniy-milliy uyg‘onish davri o‘zbek pedagogikasining asoschisi.

3. Abdulla Avloniy. Toshkent tongi. T.: G ‘afur G ‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti. 1979.

4. Khaydarov, S. A. (2021). The role of the use of fine arts in teaching the history of the country. International scientific and practical conference. CUTTING EDGE-SCIENCE. In Conference Proceedings (pp. 41-43).

WORDLY
KNOWLEDGE